

Hüseyn Cavidin “Azər” poemasında bəşəri problemlər Şərq və Qərb müstəvisində

Səbinə Dünyamaliyeva

AMEA Naxçıvan Bölməsi. İncəsənət, dil və ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

Annotasiya. Hüseyn Cavidin “Azər” poeması bəşəri problemlərə şair-filosof münasibətinin ifadəsi, problemin Qərb kontekstində işıqlandırılması baxımından əhəmiyyətli yaradıcılıq nümunəsidir. Cavid ətrafdakıların “Sərsəm, dəli, xudmin” deyə ittiham etdikləri Azəri özünün ideya rüporuna çevirərək ideyalarını onun dili ilə oxuculara çatdırmışdır. Məqalədə cahillik, hərb, mövhumat, müasirləşmə kimi problemlər, əsərin məzmununa uyğun olaraq, Şərq-Qərb kontekstində tədqiqata cəlb edilmiş və bu problemlərə münasibət fərqli regionlarda yaşayan insanların düşüncə tərzi, dünyagörüşü və psixoloji durumu ilə əlaqəli şəkildə araşdırılmışdır. 1926-cı ildə yazılan poemada Birinci Dünya müharibəsindən və sosializmin qələbəsindən sonra fərqli dünyagörüşlərinin, ideologiyaların və regionların qarşılaşdırılması ilə müəllif bəşəriyyətin üz-üzə qaldığı və insanlığa, tərəqqiyə, humanizmə zidd olan problemlərə aydınlıq gətirmişdir. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərinin bir çox Şərq mütəfəkkirləri kimi Hüseyn Cavid də poemada Qərbi mədh etməmiş, kapitalist münasibətlərinin, müstəmləkəçilik meyillərinin, istismarçılığın gətirdiyi mənəvi aşınmanı, fəlakətləri Qərb aləmindən təqdim etdiyi həyat lövhələri ilə tənqid etmiş, hadisələri həssas qəlbli şair, eyni zamanda dərin düşüncəli filosof kimi dəyərləndirmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Cavid Əfəndinin bütün əsərlərində xüsusilə də, “Azər” poemasında ifrat qərbçiliklə qarşılaşırıq. Maarifçi romantizmə aid yaradıcılıq nümunəsi kimi səciyyələndirilə biləcək poemada müasirləşmə istiqamətində avropalaşmaya dəyər verilsə də, Qərbə meyil nəticəsində cəmiyyətdə müşahidə olunan özgələşmə, milli kökdən, əxlaqi və dini mənsubiyyətdən uzaqlaşmaq halları pisləndir. Şair həmçinin bəzi problemlərin səbəbini yalnız zaman və məkanla deyil, insanların düşüncə tərzi ilə də bağlı olduğunu vurğulayır. Rasionalist mövqedən çıxış edən Azər bütün bəşəri problemlərin həllində özünüdərk prinsipinə əsaslanaraq, əqlin, zəkanın roluna üstünlük verir. Poemada Hüseyn Cavid bu böyük problemlərin həllini hər cür cahillikdən uzaqlaşaraq elmə, təhsilə yiyələnməkdə olduğunu oxucuya göstərməyə çalışmışdır.

Açar sözlər: bəşəri problemlər, cahillik, hərb, Şərq, Qərb

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 18.12.2022; qəbul edilib – 25.12.2022

Human problems Huseyn Javid’s poem “Azer” in the context of the East-West

Sabina Dunyamaliyeva

Nakhchivan Branch of ANAS. İncəsənət, dil və ədəbiyyat İnstitutu. Azerbaijan

Abstract. Huseyn Javid’s poem “Azer” is an important example of creativity in terms of the expression of the poet-philosopher’s attitude to human problems and the illumination of the problem in the Western context. Javid turned Azer, who was accused by the people around him of being “Stupid, crazy, and arrogant”, into a mouthpiece of his ideas, and conveyed his ideas to the readers in his language. In the article, problems such as ignorance, war, superstition, modernization were investigated in the context of the East-West in accordance with the content of the work, and the attitude to these problems is investigated in relation to the way of thinking, worldview and psychological state of people living in different regions. In the poem written in 1926, after the First World War and the victory of socialism, the author brought clarity to the problems faced by humanity, which are against humanity, progress and humanism, by confronting

different worldviews, ideologies and regions. Like many Eastern thinkers of the late XIX and early XX centuries, Huseyn Javid did not also praise the West in the poem, criticized the moral erosion and disasters brought by capitalist relations, colonial tendencies, and exploitation with the pictures of life he presented from Western world, evaluated the events as a poet with a sensitive heart and at the same time a deep-thinking philosopher. It should be noted that in all of Javid Efendi's works, especially in the poem "Azer", we do not encounter extreme westernism. Although Europeanization in the direction of modernization is valued in the poem, which can be characterized as a creative example of enlightened romanticism, the alienation observed in the society as a result of the inclination to the West, the alienation from the national roots, moral and religious affiliation is condemned. The poet also emphasizes that the cause of some problems is not only related to time and space, but also to people's way of thinking. Acting from a rationalist position, Azer prefers the role of reason and intelligence in solving all human problems, based on the principle of self-awareness. In the poem, Huseyn Javid tried to show the reader that the solution to these big problems lies in getting away from all kinds of ignorance and acquiring science and education.

Keywords: human problems, ignorance, war, East, West

Article history: received – 18.12.2022; accepted – 25.12.2022

Giriş / Introduction

Orijinal düşüncə tərzini və sənətkarlığı ilə fərqlənən şair-dramaturq, yaşadığı çətin həyata baxmayaraq əqidəsindən dönməyən mütəfəkkir şəxsiyyət kimi tanınan Hüseyn Cavidin yaradıcılığı müxtəlif aspektlərdən araşdırılmışdır. Cavid əsərlərindəki forma-məzmun zənginliyi, oradakı ümumbəşəri və fəlsəfi ideyalar onun yaradıcılığını tədqiqatçılar üçün hər zaman müraciət olunması zəngin mənbə kimi cəlb etmiş və etməkdədir. Cavidin Qərb və Şərq kontekstində ümumbəşəri problemlərə nəzər salıb fəlsəfi-sosioloji dəyərləndirmə apardığı "Azər" poeması bu cəhətdən xüsusi dəyərə malikdir. Poemanı şair 1926-cı ildə Almaniyada müalicədə olarkən yazmağa başlayıb, ancaq əsər tamamlanmayıb. Əsərin "Səlmənin səsi", "Gəlin köçərkən", "İnqilab xırsızı", "Vəhşi qadın", "Köydə" və sairə başlıqlarla verilən hissələrində Azərin dili ilə şair bir çox bəşəri problemlərə orijinal, sərbəst, obyektiv münasibət ifadə edib. Cavid poemada "kapitalist cəmiyyətinin antaqonist ziddiyyətlərini, əməklə kapital, imperialist dövlətlərlə müstəmləkə xalqları arasında ziddiyyətləri təsvir edib" [6, s.308] fikrini onunla tamamlamaq olar ki, əsərdə inqilabın talelərə gətirdiyi fəlakətlər də filosof-şair tərəfindən ayrı-ayrı fərdlərin taleləri timsalında yüksək sənətkarlıqla əksini tapıb.

Əsas hissə / Main Part

Hüseyn Cavid dünyaya bir bütöv kimi yənəşir, bir qütbə yaşanan faciələr hesabına digər qütbün zəngin həyat yaşamasını haqlı hesab etmir. Bəşəriyyətin inkişafında dünya sivilizasiyalarının hər birinin payı var; bir-birindən alınan ənənələr sayəsində fərqli region mədəniyyətləri tərəqqiyə nail olmuşdur. "Hər bir yeni inkişaf dalğası Şərq və Qərb dəyərlərinin sintezi sayəsində mümkün olmuşdur" [8, s.45].

Cavid poemada hüriyyət, müharibə, cahillik, dini xürafat kimi bir çox ciddi məsələlərə toxunub. Tarixin müxtəlif mərhələlərində Sokrat kimi filosofların, Nizami Gəncəvi, Füzuli və digər dahi şair və yazıçıların əsərlərində də rast gəlinən bəşəri problemlərə diqqət çəkən şair Azərin dili ilə onların həllini oxucuya göstərməyə çalışır. Bildiyimiz kimi, əsərdə "Sərsəm, dəli, xudbin" deyə ittiham olunan Azər əslində şairin öz proobrazıdır və xalqın "haqq bağırən səsi"dir.

Əsərdə Azərin dili ilə deyilən "Yalnızlığa imrəndi uzaqlaşdı bəşərdən" misraları əslində Cavidin öz daxili hissiyyatını ifadə edir. Yalnızlığa müxtəlif aspektdən yanaşmaq olar. Psixologiyada

yalnızlıq və yalnızlıq hissi fərqli anlayışlardır. Azərin yalnızlığa imrənməsinə səbəb onda yalnızlıq hissənin yaranmasıdır. Çünki çox zaman yalnızlıq hissi “öz yolunu axtarma azadlığı” deməkdir. Azər bu “böhranlı qəfəs”də , “qanlı tufanlar” içərisində özünü axtarırdı.

Azər qəlbindəki, beynindəki “Hürr ol!” səsinə görə yalnızlıq hissəsinə məhkum olduğunu, kölgələrlə qarşılaşdığını vurğulayır.

*Bən yetişdim atəşlə su
Öpüşdüyü bir ölkədən.
İzliyorkən sevgi yolu
Acı duydum hər kölgədən [4.s 175].*

Tarixin hər dövründə insanlar hürr olmaq istəmiş, hüriyyətə qovuşmaq üçün mübarizə aparmışlar. Avropanın, Afrikanın bir çox yerində insanlar ingilis müstəmləkəsinə, Qafqazda, Azərbaycanda insanlar Sovet quruluşuna qarşı mübarizə apardığı bir dövrdə Cavid onlara səs verir və

*Bən əbədi hürriyyətin
Sevəli bir cəlvəsiyim,*

– deyirdi [4, s.176].

Əsərin “Nil yavrusu” hissəsində İngiltərənin müstəmləkəsi olan Misirdə insanların çətin vəziyyəti, Şəmsanın “hüriyyət sevdası daşıyan” atasının ingilis lordu tərəfindən həbs edilməsi və Şəmsada oyanan intiqam hissi müstəmləkə altında yaşayan insanların dözülməz həyatının təsviridir. Sonda “hüriyyəti təmsil edən” Şəmsanın ingilis lordunu öldürməsi əslində onun müstəmləkəçilik üsul-idarəsinə qarşı üsyanı, intiqamı idi.

Poemanın bir çox hissələrində şair mövhumata qarşı çıxır. Belə ki, sağlam bir uşaq əl açaraq Azərbaycandan pul istəyir. Amma Azərin ona “ay oğul, dilənmə get çalış”, – söyləməsinə, bunu izləyən insanların “Mərhəmətsiz, qaba insan” [4, s.179] düşüncəsi ilk baxışda mərhəmətsizlik kimi görünə bilər, əslində, Şərqdə olan cahilliyə etirazdır. Düzdür, mərhəmət hissi psixologiyada, dinimizdə yaxşı, insani hiss kimi verilir. Quranda mömin insan təsvir edilərkən “İman gətirən və bir-birinə səbir və mərhəmət tövsiyə edən kimsələrdən olmaqdır!” [2, s.760] kimi ifadələrlə bu hissənin vacibliyi vurğulanır. Ancaq Cavid mərhəmət hissəsinin sui-istifadə olunmasının əleyhinədir və bu sui-istifadənin “köləliyə” səbəb olduğunu, bu yolla insanların dilənərək asan pul qazanmaq istədiklərini vurğulayır. Əsərin “Şərqə doğru” hissəsində Azər vaxtilə cahil, başqalarının pulunu çalaraq xərc-ləyən sultanın inqilaba uyaraq necə kasıbladığını, amma indi kasıblıqdan dilənən bu sultanın tim-salında cahilliyi, asan pul qazanmaq istəyini “nə baş nə də çalışan əllərin olmamasını” qınayır və belə insanların yaşarkən ölü olduğunu göstərir. Azər doğru olaraq vurğulayır ki,

*Bir tokat var doyurur ac qarını,
Mərhəmət var ki, zəhərlər yarını, [4, s.179]*

– misraları folklorumuzda işlənən “*Güldürənin dalınca yox, ağladanın dalınca get*” fikrini də təsdiqləyir. Azər uşağa doğru yol göstərsə də oradakı digər insanlar Azəri pul vermədiyinə görə qınayır. O insanlar ki, əsərin “Vəhşi qadın” adlanan hissəsində uşağını, ailəsini itirən və psixoloji pozğunluq keçirən bir qadına çörək oğurladığına görə mərhəmət göstərməyib daş-qalaq edənlər idi. Azər əlifbası oğurlanan bir qızıcığa heç tərəddüd etmədən kitab almaq üçün pul verir. Çünki bu pul cahilliyin azaldılmasına və içərisində sui-istifadəyə səbəb olmayacaq mərhəmət hissəsinə söykənmişdir. Daha sonra Azər Almaniya da olarkən dilənçilərlə qarşılaşmadığını vurğulayaraq hər iki cəmiyyəti müqayisə edir:

*Burada əsla dilənçi yox... mərhəmət yox çünki ona,
Yan baqılır acız, səfil, ölü, cahil bir insana, [4, s.190]*

– misralarından aydın olur ki, Cavid dilənçilik kimi cahilliyin səbəb olduğu mənfi halların aradan qaldırılmasının yalnız cəmiyyətin düşüncəsinin dəyişilməsi, bu kimi halların qınanılması ilə mümkün olacağını vurğulayır.

İnsanın içərisindəki insanı, insanlığı axtaran Cavid müharibəyə olan nifrətini “Müharibə və ədəbiyyat” məqaləsində, “İblis”, “İblisin intiqamı” kimi müharibə əleyhinə yazdığı əsərlərdə də poemada olduğu kimi hiss etdirir. Əsərin “Əsgərlər təlim keçərkən” adlı hissəsində Azər güc üçün silahların atəş açdığını, vicdanların susduğunu acı bir kədərlə oxucuya çatdırır. Əbədi sülh arzulayan şair yalnız sevgi, barış ilə, məcazi mənada ifadə etdiyi kimi, qurd quzu ilə gəzə bilər. “Vəhşi qadın”, “Rəssamın qızı” adlanan hissədə müharibənin dəhşətləri, körpələrini, atalarını müharibədə itirən anaların, övladların psixoloji sarsıntıları hərtərəfli verilir. “Rəssamın qızı” adlanan hissədə Elzanın “İsyən! İsyən! İsyən!” deyə ayağa qalxan Bohemya xalqına ilham verən rəssam atasının edam edildikdən sonra qızının psixoloji sarsıntı keçirib lal olması və hərbi geyimdən belə qorxması, o geyimi qardaşı belə geyinsə o insana qarşı nifrəti müharibənin yalnız canlar almadığını, müharibədə iştirak edən və ya etməyən insanlar üzərində bütün həyatları boyu daşıyacaqları ciddi travmalara səbəb olduğunu göstərir. Buna baxmayaraq, Azər həyatın mübarizə olduğunu da qəbul edir və mübarizənin, qalibiyyətin elmlə, elmi inqilabla mümkünliyünü, hərbi edərəkən də əqli-səlim olmağın vacibliyini oxucuya çatdırır.

*Dedilər: “Hərbə qoş, ya əz, ya əzil!”
Bən derim; “Həpsi laf, inanma saqın”
Rəhbər olsun qüvvətin, aqlın...
Öylə yer var ki, hərbi alqışla.
Quzu gördünmü sev, o, kin bilməz;
Canavar qarşı gəlsə parçala, əz. [4, s.188]*

Əsərdə qoyulan ən böyük bəşəri problemlərdən biri cahillik və bu cahilliyin yol açdığı növbəti problemlərdir. 1916-1939-cu illərdə ABŞ Ali Məhkəməsinin üzvü Louis Brandeisin “Hər münaqişənin təməlinə birinin cahilliyi yatar” [9] fikri əslində bütün bəşəri problemlərin yaranmasının əsl səbəbinin elə cahillik olduğunu sübut edir. Əsərdə din adına xurafat yayan mollalar tərəfindən aldadılan savadsız insanları göstərən sənətkar savadsızlığın səbəb olduğu cahilliyi göstərir və bu adətlərə üsyan edir.

*İsyən!
Keçmişlərə, keçmişdəki adətlərə isyan!...
İsyən!
Həp əski hürəfata da isyan.
İsyən!
Həp köhnə hürəfata da isyan! [4, s.273]*

Ancaq cahillik yalnız bilgisizlikdən, savadsızlıqdan qidalanmır. Almaniyada qadınların başına gətirilən müsibətlər savadsızlıqdan deyil, həm də vicdansızlıqdandır. “Öldürməyə mail olan” Qərbin vicdansızlığının “azad əsirlər” cəmiyyəti yaratmasını şair rastlaşdığı mənzərələr əsasında göstərir. Azər Almaniyada bir məclisdə qardaşı, əri ölənlər və onun qızlarının “dikənli yaşayış”ını açıqlığı ilə göstərir. Qafqazda, Afrikada qadınların alıb satılmasını qınayan, bunu bir fəlakət adlandıran, “elmin, incəsənətin inkişaf etdiyi” Avropanın XX əsrin əvvəllərində qadınları saldıqları fəlakəti Azər “Mədəniyyətdə çırpınan vəhşət” kimi dəyərləndirir.

Poemada qoyulan maraqlı və bu günümüzdə də aktual olan problemlərdən biri müasirlik, yenilikdir. Yeniliyin, müasirliyin tərəfində olan Cavid əsərin bir neçə yerində müasirlik kimi bilinən problemlərə açıqlıq gətirmişdir. “Bayramdı” hissədə yalnız çadranı atmağı, boyanmağı, bəzənməyi yeniləşmə kimi görən gənc qızlara üzünü tutan Azər:

*Yenilik xoş, moda xoşdur lakin
Böylə sərsəm yenilik pək çirkin...*

*Özü dilbər gözəl az, bəlkə də yoq.
Gözəlin, bəncə, ən ülvə sifəti:
İncə ruh, aqlı zəka səltənəti... [4, s.233]*

– fikirləri ilə müasirləşmənin beynlə, zəkayla olacağına, “qadınların inkişafına mane olan mənəvi çadranın da olduğunu qeyd edir” [5, s.189].

Poemanın “Yaşamaq və yaşatmaq” hissəsində yenilik, azad fikir üçün Qərbə kor-koranə meyil edənləri Azər qınayır:

*Şərqə görə o diyarda azad ikən düşüncə,
Yazıq!... yənə mümkün deyil didişmədən qurtulmaq.
Artıqca bilgilər artar ehtiras,
Hiç fərqi yoq, əski hamam, əski tas.. [4, s.223]*

Şair bu fikirləri ilə Qərbə, bir çoxlarının düşündüyü kimi, azad düşüncənin mütləq məkanı kimi baxmır. İfrat qərbçiliyin əleyhinə olan Cavid “Avropadan fəzilət, himmət, ciddiyət, vüqar durarkən yalnız çürük bir zübbəlik aldılar” deyirdi [8, s.68]. Azər köhnə adətləri, qadınların çarşaba bürünməsinə, inkişafdan geri qalmasını qınayır və bu kimi yenilikləri, bu problemlərin həll edilməsini alqışlayırdı.

Bədii əsərlərdə Şərq və Qərb həyatının qarşılaşdırılması yeni hadisə deyil. Əslində əsərlərdə Qərb və Şərq yox, Kamran Əliyevin doğru qeyd etdiyi kimi, “qərbli və şərqli qarşılaşdırılır” [7, s.199]. Caviddən əvvəl Məhəmməd Hadi, Mirzə Ələkbər Sabir kimi bir çox şairlərin şeirlərində də biz belə müqayisələrlə qarşılaşırıq. Onlar Qərb əvəzinə “əcnəbi”, “əcanib” kimi sözlərdən istifadə edirdilər. Bu kimi bir çox sənətkarlar əsərlərində 1908-ci ilə qədər yalnız Qərbi mədh edirdilər və Şərq insanına Qərbi nümunə göstərirdilər. Amma “Birinci dünya müharibəsinin başlanması ilə romantiklərin bədii irsində “Qərb-Şərq” qarşıdurması ya yoxa çıxır, ya da öz funksiyasını tamamilə dəyişir” [7, s.200]. Aparılan araşdırmadan məlum olur ki, Cavidin poemasında Avropa və Şərq mühiti arasındakı müqayisə öz funksiyasını tamamilə dəyişir və şair özünəməxsus üslub və ifadə forması ilə “Avropada işıq da var, zülmət də” fikirləri ilə Qərbin hər iki üzünü oxucuya göstərir. Nəzərə alsaq ki, Əhməd bəy Ağaoğlu “Kaspi” qəzetində çıxan bir məqaləsində yazırdı: “Tərbiyənin əsasına daxil edilməli olan ümumbəşəri ideya və hissləri almaq üçün biz hara müraciət etməliyik? Aydındır ki, Qərbə” [1, s.32]. Lakin Ağaoğlu özü də Qərbi ideallaşdırıb mütləqləşdirmir və onda qüsurlu olan cəhətləri də tənqid etməkdən çəkinmir. Onun istinad edilən fikri müəllifin Qərbə maarifçi mövqeyinin ifadəsidir. Cəhalətdən qurtarmaq üçün maarifçilər elm və təhsildə irəli gədən Qərbi nümunə göstərməklə yanaşı, Qərbə kor-koranə yanaşmağı da doğru yol kimi qiymətləndirmirdilər. “Azər”də də elm və mədəniyyətin dərinliklərini özündə birləşdirən müasirləşmə, avropalaşma meyilləri təriflənsədə, Qərbə meyil nəticəsində yaranan milli kökdən, əxlaqi və dini mənsubiyyətdən uzaqlaşmaq halları pislənir. Bu haqda Cavid Əfəndi “Maral” faciəsində “...sağlam bir tərbiyəyə, sarsılmaz bir əxlaqa malik olan xanımların açıq gəzməsində heç bir məhzur görə bilmə-rəm. Bununla bərabər, əcnəbilərdə olan mənasız sərbəstliyə də əsla tərəfdar deyiləm... hər rast gəldiyi adamlarla qol-qola gəzən bir xanım, mənəcə qadınlıq naminə bir ləkədir” [5, s.93] yazırdı.

Nəticə / Conclusion

Hüseyn Cavid yazdığı bu əsər ilə yalnız XX əsrin əvvəllərinin deyil, bütün çağların dahi şairi və mütəfəkkir fikir sahibi olduğunu sübut etdi. Çünki qaldırıldığı problemlər bu günümüz üçün də son dərəcə aktual və düşündürücüdür.

Ədəbiyyat / References

1. Abdullayeva, T. “Azərbaycan ədəbi fikrində qərbçilik meyilləri”. – Bakı: Avropa, 2014.
2. Bünyadov, Z. Quran Tərcüməsi, 1992.

3. Cəfər, M. “Hüseyn Cavid”. Bakı: – Elm və təhsil, 2016.
4. Cavid Hüseyn əsərləri, c.1. – Bakı: Elm, 2007.
5. Cavid Hüseyn əsərləri, c.2. – Bakı: Elm, 2007.
6. Cəfər, M. Seçilmiş əsərləri. [2 cilddə], c.2. – Bakı: Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, 1974.
7. Əliyev, K. “Romantizmin poetikası”. – Bakı: Elm və təhsil, 2018.
8. Turan, A. “Cavid əfəndi...”. – Bakı: Araz, 2004.
<https://engozelsozler.blogspot.com/2021/01/cahil-haqqinda-aforizmler-cahile-aid-sozler.html>

Общечеловеческие проблемы в восточном и западном аспекте в поэме “Азер” Гусейна Джавида

Сабина Дунямалиева

AMEA Naxçıvan Bölməsi. İncəsənət, dil və ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

Резюме. Поэма Гусейна Джавида «Азер» является важным образцом творчества с точки зрения выражения отношения поэта-философа к человеческим проблемам и освещения проблемы в западном контексте. Азера, которого окружающие обвиняли как «сумасшедшего, ненормального и высокомерного», Джавид превратил в рупор своих идей и донес их до читателей на своем языке. В статье рассматриваются такие проблемы, как модернизация, военная деятельность, невежество, суеверие в соответствии с содержанием работы, вовлеченные в исследование в контексте Восток–Запад и отношение к этим проблемам в связи с образом мышления, мировоззрением и психологическим состоянием людей, проживающих в разных регионах. В поэме, написанной в 1926 году, через столкновение различных мировоззрений, идеологий после Первой мировой войны и победы социализма, автор проясняет проблемы, с которыми сталкивается человечество и которые противоречат человечеству, прогрессу, гуманизму. Как и многие восточные мыслители конца XIX – начала XX веков, Гусейн Джавид в поэме не восхвалял Запад, критиковал моральный износ, вызванный капиталистическими отношениями, колониальными тенденциями, эксплуатацией, катастрофы с жизненными пластинками, которые он представил из западного мира, оценивал события как поэт с чувствительным сердцем, но в то же время глубоко мыслящий философ. Следует отметить, что во всех произведениях Джавида, особенно в поэме “Азер”, мы не сталкиваемся с крайним западничеством. Хотя в поэме, которую можно охарактеризовать как пример творчества, относящегося к просветительскому романтизму, ценится европеизация в направлении модернизации, осуждаются случаи отчуждения от национальных корней, моральной и религиозной принадлежности, наблюдаемые в обществе в результате западных тенденций. Поэт также подчеркивает, что причина некоторых проблем связана не только со временем и пространством, но и с тем, как люди думают. Азер, выступая с рационалистической позиции, отдает предпочтение роли разума, основываясь на принципе самосознания в решении всех человеческих проблем. В поэме Гусейн Джавид стремился показать читателю, что решение этих больших проблем заключается в овладении наукой, образованием, уходе от всякого невежества.

Ключевые слова: человеческие проблемы, невежество, война, Восток, Запад